

**VLIV OSVÍCENSKÉ FILOSOFIE NA NĚMECKOU LEXIKOGRAFIÍ
(s hlavním těžištěm v předmluvách ke slovníkům Adelunga, Campeho a Eberharda)**

THE IMPACT OF THE ENLIGHTENMENT PHILOSOPHY
ON GERMAN LEXICOGRAPHY
(focused on introductions to the lexicons of Adelung, Campe and Eberhard)

LENKA KALOUSKOVÁ

Abstract

The Enlightenment philosophy raised interest in national languages and underlined their importance for the improvement of reason and thought. In Germany, some linguists realized the need for a comprehensive dictionary, that would codify the contemporary language, record its wealth, explain the meanings of individual words and clarify their etymological origin. The leading german linguists were J. Ch. Adelung, J. H. Campe and J. A. Eberhard, author of philosophical and critical dictionary of synonyms. The analysis of their work reveals the influence of german linguists on modern lexicography.

Keywords: *the Enlightenment philosophy, German lexicography, codification.*

Abstrakt

Osvícenská filosofie s sebou přinesla zájem o národní jazyky a vyzdvihla jejich význam pro zdokonalování rozumu a myšlení. V Německu si proto lingvisté uvědomili potřebu obsáhlého slovníku, který by kodifikoval soudobý jazyk, zaznamenal jeho bohatství, vysvětlil významy jednotlivých slov a objasnil etymologický původ. K předním lexikografům této doby se řadí J. Ch. Adelung, J. H. Campe a autor filosoficko-kritického slovníku synonym J. A. Eberhard. Analýza jejich díla odkrývá vliv německých jazykovědců na moderní lexikografii.

Klíčová slova: *osvícenská filosofie, německá lexikografie, kodifikace.*

Úvod

Charakteristickou vlastností člověka je schopnost řeči, která je úzce spjata s myšlením a poznáváním světa. Objasnění okolností vzniku lidské řeči by bezpochyby přispělo k poznání původu lidstva. Proto jsou úvahy o původu jazyka, jeho podstatě a vlastnostech tradičním předmětem filosofické reflexe. K otázkám týkajícím se jazyka se vyjadřovali už starověcí filosofové. Řekové se zabývali například artikulací, vzájemným vztahem slova a významu a především klasifikací gramatických kategorií. Alexandrijští gramatikové pak vedli diskuse o anomálním a analogickém charakteru jazyka. Středověk byl ve znamení sporu o univerzálie, vedeném realisty na jedné straně a nominalisty na straně druhé.

Humanismus a renesance s sebou přinesly rozmach přírodních věd, odklon od katolické církve a především i nový pohled na člověka a jeho postavení ve světě. Humanistické myšlení věřilo ve schopnosti člověka a v jeho právo na harmonický život. Scholastiku, jejímž hlavním cílem bylo šíření katolického světového názoru, tak vystřídal nový filosofický směr, vymaňující se ze služeb teologie a soustřeďující svůj zájem na člověka a jeho vztah ke světu. „Převratné renesanční a humanistické myšlení se kladně odrazilo také v dílech lingvistického charakteru, a to ve dvou směrech: jednak se objevila celá řada otázek nových, které si středověká gramatika vůbec nekladla, a které se staly nedílnou součástí novodobé jazykovědy“ (3, 1996, s. 77). Zájem gramatiků směřoval od latiny k národním jazykům a k jejich popisu. Na dědictví humanismu a renesance navázalo osvícenství. V době osvícenství byli filosofové podobně jako předtím často

zároveň jazykovědci. Zabývali se původem, vlastnostmi, funkcí a popisem jazyka, rovněž vzájemným vztahem jazyka a myšlení. Smyslem této stati je přispět k posouzení vlivu osvícenské filosofie na německou jazykovědu a lexikografii 18. století. Hlavní těžiště leží v předmluvách ke slovníkům významných německých lexikografů této epochy: J. Ch. Adelunga, J. H. Campeho a J. A. Eberharda.

Osvícenství v Německu vzniká a rozvíjí se později než v Anglii a ve Francii a jeho úsilí o překonání náboženské ideologie není tak důkladné a radikální jako v obou výše jmenovaných zemích, nicméně i zde je kladen důraz na racionalismus, víru v rozum a jeho objektivitu, propagování svobody myšlení, právo na vlastní názor a také úsilí o laicizaci všech vědních oborů, podobně jako s tím související snaha vzdělávat co nejširší kruhy. Pro německé osvícenství je charakteristická skutečnost, že se formovalo a koncentrovalo na německých univerzitách (v německé terminologii je takto prezentovaná filosofie nazývána *Schulphilosophie* či *Universitätsphilosophie*). Důvody tohoto specifika jsou spatřovány v politické a společenské situaci Německa. V 18. století bylo feudální Německo rozdrobenou zemí sestávající z mnoha drobných knížectví, z nichž každé mělo vlastní správní centrum a samozřejmě také vlastní univerzitu. Intelektuální činnost byla mimo univerzitu těžko prosaditelná. Univerzita se tak stala platformou pro budování intelektuální kariéry a výhodiskem německé osvícenské filosofie, i když ta hranice univerzity brzy přesáhla (*popularisierte Schulphilosophie*).

Osvícenství s sebou přineslo také zájem o národní jazyky. Osvícenská lingvistika se věnovala otázkám původu jazyka a především vztahu myšlení a řeči. Směrodatné pro další vývoj byly práce Herdera a Humboldta, kteří přinesli na dané otázky zcela nové odpovědi. Herder poprvé veřejně vyslovil domněnku, že jazyk není božského původu a že si jej člověk vytvořil sám, každý národní jazyk pak pojímal jako odraz způsobu myšlení a mentality jeho uživatelů. Humboldt poukázal na souvislost mezi strukturou jazyka a myšlení. Objevení sanskrtu a studium latiny, hebrejštiny a především národních jazyků daly vzniknout prvním komparatistickým dílům. Jazykovědci odhalili, že se jazyk vyvíjí. Latina, která po dlouhá staletí dominovala jako jazyk učených, byla postupně vytlačována. Situace v Německu ale byla o něco složitější. Jelikož bylo rozdrobeno do menších samostatných celků, z nichž v každém se mluvilo jiným dialektem (někde jich bylo i více), chyběla zde taková psaná forma německého jazyka, která by byla všem srozumitelná a nahradila tak ve funkci dorozumivacího jazyka latinu. Jinými slovy zde chyběl společný standardní jazyk. Tento nedostatek pocíťovali také vydavatelé, neboť s rozvojem vzdělanosti rostl počet čtenářů, žádajících knihy v mateřské řeči. Lingvisté si v této době začali uvědomovat nedostatek německé odborné terminologie. Téměř každý latinský potažmo francouzský pojem si žádá německý ekvivalent, což je impulsem pro překládání cizích slov do němčiny. Proces sestavování spisovného nadnárodního jazyka se stává dlouhodobou záležitostí, která si vyžaduje velké úsilí ze stran filosofů jazykovědců a nevyhne se ani řadě polemik a kritik.

V 18. století dosáhlo osvícenství svého vrcholu. Velký rozmach zaznamenala také lingvistika. Počet jazykovědných prací rostl, neboť o lingvistických problémech nepsali jen filosofové, ale také stále rostoucí počet specialistů. K těm se počítali rovněž lexikografové. K historii německé lexikografie toho zatím nebylo mnoho napsáno. Existuje pouze několik statí, zabývajících se touto problematikou. Proto vychází autorka tohoto článku zejména z předmluv ke starším slovníkům, zejména k jejich dalšímu vydání. Pro přehled uvedme alespoň ve zkratce nástin periodizace německé lexikografie: v 15. a 16. století se stává lidový jazyk (*deutsche Volkssprache*) poprvé předmětem zájmu učenců, převážně filosofů. Následuje epocha 17. a 18. století – osvícenství. Cílem mnoha jazykovědců (filosofů) je sestavit co možná nejobsáhlejší lexikon a kodifikovat tak spisovnou němčinu. A konečně lexikografie 19. a první poloviny 20. století, charakterizovaná sestavováním slovníku Jacoba a Wilhelma Grimma.

Ještě ve druhé polovině 17. století upozorňuje významný jazykozpytec Justus Georg Schottel na absenci německého slovníku. Podle Schottela jsou cizinci, kteří se o německý jazyk

zajímají, odkázání na latinská nebo francouzská lexika. Tento argument lze bezesporu interpretovat jako uvědomění si osobitosti národního jazyka a snahu zpřístupnit ho v zájmu humanismu a mezinárodní tolerance také cizincům. Důvodem nebude jen překonání komunikační bariéry v každodenním životě, ale jistě i srozumitelnost německých románů a vědecké literatury za hranicemi země. Němčina, doposud sloužící jako popisný jazyk jiných řečí, by se tedy měla sama stát předmětem lexikografického snažení.

Velkým slovníkům z konce 18. století předcházela řada obsahově sice menších, ale významově důležitých prací. Tak například Caspar Stieler vydal v roce 1691 slovník *Der Teutschen Sprache Stammbaum und Fortwachs*, který obsahuje kolem 60 000 slov. Kmenová (základní) slova jsou řazena abecedně, ke každému jsou uvedeny příklady a slovotvorné typy, parafráze jsou latinsky. Připojen je mimo jiné i seznam cizích slov. I přes četné archaismy opsané ze starších lexikonů se Stieler koncentroval převážně na soudobý jazyk a zaznamenal celou řadu nových slov. Z dalších významných lexikografů 17. století stojí za zmínku Matthias Krammer. Ve svém dvojjazyčném německo-italském slovníku, primárně určeném praktickým potřebám výuky, zachytil aktuální slovní zásobu. Ze své práce vyloučil zastaralé výrazy, poetická slova, vlastní jména i okazionalizmy. Ch. E. Steinbach zavedl v lexikografické praxi užívání grafických znaků, a tak opticky přiřazoval lemmata k příslušným skupinám.

Na přelomu 17. a 18. století se stále častěji objevuje volání po obsáhlém, jednojazyčném univerzálním slovníku německého jazyka. Rozpoutávají se diskuze a teorie kolem potřebného vícevrstevného slovníku. Leibniz se na toto téma vyjádřil ve svém díle *Unvorgreifliche Gedanken* (1697). Navrhuje sestavit třídílný slovník, jehož první díl by obsahoval obecnou slovní zásobu, druhý díl by byl vyhrazen odbornému jazyku a třetí etymologii. V polovině 18. století vychází *Deutsch-Lateinisches Wörterbuch* J. L. Frische a *Grammatisches Wörterbuch* J. Ch. Gottscheda.

Nejen všichni výše jmenovaní, ale i mnoho dalších autorů ovlivnilo lexikografii vrcholného osvícenství, zejména díla obou posledně jmenovaných lexikografů se stala východiskem pro slovník J. Ch. Adelunga.

Johann Christoph Adelung

Grammatisch-kritisches Wörterbuch der Hochdeutschen Mundart (1774 – 1786) Johanna Christopa Adelunga byl prvním skutečně obsáhlým německým slovníkem vůbec. O důvodu, který ho k sestavení tak rozsáhlého díla přiměl, byla podle Adelungových vlastních slov snaha zachytit bohatství národního jazyka dokonalejším způsobem, než tomu bylo doposud. Kromě toho, že excerpoval staré slovníky, čerpal výrazy pro svůj slovník také z tisíce spisů nejrůznějšího druhu a rovněž z každodenní mluvy. Jako vzor pro *Hochdeutsche Mundart* mu sloužila míšeňská němčina. Takové omezení na jeden regionální dialekt bylo Adelungovými následovníky často kritizováno. Ze sociálního hlediska stranil jazyku horních vrstev, tedy jazyku společenského styku. Slovník zachycuje jazyk synchronně, je věnován pouze takovým výrazům, které se v době jeho vzniku běžně užívaly. Hesla jsou řazena poprvé v lexikografii přísně alfabetycky. Aby *Hochdeutsche Mundart* obohatil, lematizoval Adelung také slova z jiných dialektů nebo do lexikonu zařadil heteronyma. Z nedostatku místa nebyla do slovníku zahrnuta cizí slova a kompozita. V předmluvě k prvnímu vydání si autor přeje, zcela v duchu Gottschedova gramatického slovníku, aby se jeho slovník stal pro celé Německo příručkou gramaticky a lexikálně správného užívání jazyka, jak psaného tak mluveného. Tomuto cíli podřídil i výše zmíněný výběr hesel, doplněný o poznámky, zda je slovo zastaralé, běžné, vznešené apod. Díky kritériím, podle kterých byl tvořen, si slovník od pozdějších jazykovědců vysloužil přívlastek normativní či preskriptivní.

V době, kdy vznikají ve Francii první encyklopedická díla, se kterými je osvícenská filosofie neodmyslitelně spjata, bude jistě zajímavá výstavba jednotlivých hesel v Adelungově slovníku. Neboť smyslem slovníku je podle Adelunga nejen zachycení a obohacení slovní zásoby, návod ke správnému užívání jazyka, ale i význam jednotlivých slov. Proto je

Adelungův slovník mimo jiné také výkladový. Autor to považoval za hlavní bod své práce. Tvrdí, že vysvětlit jednotlivé významy bylo nejnáročnějším úkolem jeho díla. Adelung usiluje o tzv. lineární řazení výkladu hesla. V osvícenské tradici, obdobně jako přírodovědci, postupuje kriticky a racionálně. Vychází od obecného významu k významům odvozeným a přeneseným. Význam a jeho nuance se snaží objasnit co nejpřesněji a jejich užívání demonstrovuje na příkladech renomovaných spisovatelů. Přitom užívá jednoduché parafrázy: př. *das Weltalter* – *das Alter der Welt* nebo rozšířené parafrázy: př. *der Weltstrudel* – *ein Strudel gleichsam von Geschäften, Zerstreuungen, Vergnügungen und Gefahren der großen Welt*, podobně *die Weltbeschreibung* – 1. *die Beschreibung der Welt*, 2. *ein Buch welches diese Beschreibung enthält*, kdy k vysvětlení významu kompozita užívá buď jeho komponenty, nebo tyto komponenty nahrazuje jinými, tedy synonymy. Př. *der Weltgeist...* – *ein geistiges Wesen... oft auch die Weltseele genannt*. Tento druhý způsob je pro pochopení významu daného výrazu bezesporu vhodnější, nedochází zde k chybné definici určitého výrazu použitím výrazu stejného.

U každého hesla následuje výklad o jeho etymologickém původu, což napomůže správnému pochopení jednotlivého významu slov. V předmluvě ke druhému vydání z roku 1808 oslovuje Adelung nejen své čtenáře, ale především své kritiky. Ospravedlňuje koncepci svého díla, předně výběru a sestavení lemmat. Tvrdí zde, že slovník nemá být obecným německým slovníkem, nýbrž slovníkem spisovně němčiny, do kterého musely být pojaty také některé zastaralé formy a výrazy, neboť se nalézají sice ve starých, ale aktuálních dílech a vyžadují bližšího osvětlení, jako například některé pojmy z Lutherovy bible. Navíc bere autor tímto počinem ohled na cizince, kteří by se mohli mylně domnívat, že je onen výraz, rodilým mluvčím vnímám jako archaismus, stále běžně užíván. Některé regionální či dokonce nesprávné výrazy musely být do slovníku také zahrnuty, neboť se vyskytují ve stále čtených dílech známých autorů. Velké množství provinčních, a jak autor uvádí „nízkých“ výrazů, slouží ve slovníku jednak jako synonyma, jednak jako pomůcka výkladu původu slov. Ostré kritice byla vystavena absence cizích slov. K tomu Adelung píše: „*Ich hatte bey der ersten Bearbeitung dieses Wörterbuches anfänglich den Entschluß gefasset, alle theils aus Noth, theils aus Unverstand und Mangel des Geschmacks in die Deutsche Sprache eingeführte fremde Wörter gänzlich bey Seite zu legen, und mich bloß auf eigentlich Deutsche einzuschränken. Allein ich wurde doch sehr bald überzeugt, daß die gänzliche Abwesenheit aller Wörter dieser Art leicht für einen wesentlichen Mangel gehalten werden könnte, zumahl da ein großer Theil derselben Art nunmehr unentbehrlich ist, und für viele noch mehr einer Erklärung bedarf als eigentlich deutsche Wörter*“ (1, 1808, s. 3).

Adelung tedy připouští důležitost přítomnosti cizích slov, protože cizí slova se stala pro mnohé nepostradatelnými, jiní zase uvítají jejich výklad, neboť pro německého mluvčího je jejich význam těžko odvoditelný. Do druhého vydání už Adelung pojímá velký počet cizích slov, ale podle jeho vyjádření „*Manche sind nur deßwillen angeführet, um durch den beygefügten Deutschen Ausdruck ihre Unnötigkeit und Verwerflichkeit zu zeigen*“ (1, 1808, s. 3) hlavně proto, aby ukázal vedle odpovídajícího německého ekvivalentu jejich nadbytečnost a nepotřebnost. Hesla Adelung zpracoval gramaticky, kriticky a etymologicky. Do první kategorie patří podle jeho slov výslovnost, pravopis, skloňování, časování a také syntax. V ortografii si dovolil oproti soudobým zvykům několik vylepšení, při kterých se opíral o etymologické poznatky. Tak například zavedl *einzel* místo dosavadního *einzig*, či *einig* místo *einzig*. Takto provedená ortografická korekce se však většinou nesetkala u současníků s porozuměním. Kritickým zpracováním zde autor míní pojem a jeho různé významy, na jejichž přesném popisu mu velice záleželo. Adelung lituje skutečnosti, že právě tato nejnáročnější část jeho práce zůstala nepovšimnuta a nedošla náležitého ocenění. Kritizováno bylo mimo jiné velké množství příkladů, které autor uvedl. Adelung uznává kritiku ohledně přílišného výběru příkladů z Lutherovy bible, ale co se týče příkladů uvedených kvůli přesnému odlišení synonym př. *anzeigen, berichten, melden, benachrichtigen, Nachricht ertheilen* atd., pak jejich výčet

pokládá za přiměřený a nutný. Ve druhém vydání z roku 1808 některé jemu vytýkané nedostatky upravuje, podobně se upravuje design slovníku, mění se obchodní strategie vydavatele. K důvodu, který ho k vydání slovníku přiměl, se uvádí následující: „*Wir dürfen kühn behaupten, daß wir, entfernt von Gewinnsucht, bloß aus Patriotismus, aus Liebe zu unserer Sprache und aus Eifer, die Reinigkeit derselben zu verbreiten, dieses so große Unternehmen gewagt haben. Daß, um eine Sprache in ihrem ganzen Umfange kennen zu lernen ...*“ (1, 1808, s. 3). Vydavatele k tomuto odvážnému a záslužnému kroku přiměl podle jeho vlastních slov patriotismus, láska k rodnému jazyku a předně snaha poznat a zachytit tento jazyk v celém svém rozsahu. Následně se zmiňuje také o tom, komu je slovník určen: „... *so daß es nicht nur dem Erzieher, Gelehrten und Geschäftsmanne, sondern überhaupt einem jeden, der nicht bey den meisten Wörtern Gefahr laufen will, sie falsch zu schreiben oder anzuwenden, ein unentbehrliches Bedürfniß ist*“ (1, 1808, s. 3).

Slovník je tedy – v duchu osvícenství, které usiluje o vzdělání každého jednotlivce – určen všem, i těm nejhudším. Proto vydavatel lituje vysoké ceny prvního vydání, která znemožňuje pořídit si slovník těm méně majetnějším a slibuje výrazné snížení ceny u druhého vydání, aby si jej mohl každý opatřit.

V historii německé lexikografie nemá Adelung žádného rovnocenného předchůdce. Jeho slovník se stal jedinečnou pomůckou pro široký okruh uživatelů i vzorem pro další lexikografy. Z jeho principů vychází německá lexikografie v podstatě dodnes.

Joachim Heinrich Campe

J. H. Campe byl jedním z hlavních Adelungových oponentů. Kritizoval na jeho slovníku dominantní postavení saského dialektu i absenci cizích slov, které v době osvícenství a s ním spojeného vědeckého bádání zaznamenaly nebývalý nárůst. Campe propagoval myšlenku vytvoření univerzálního německého slovníku. Takové dílo skutečně v letech 1807 – 1811 pod názvem *Wörterbuch der deutschen Sprache* vydal. Na rozdíl od Adelunga se Campe snažil odpoutat od všech dialektů, a pro svůj slovník upřednostnil jazyk literární, tedy jazyk psaný. Autor sice zaznamenává také některá regionální heteronyma, ale se znakem, znázorňujícím, zda je doporučuje k užívání, nebo zda je považuje za chybná. I když Campe své dílo pojímá jako dílo vůči Adelungovi konkurenční a rozsahem ho překonává, řadu principů z Adelungovy práce kopíruje, např. gramatické údaje nebo parafráze. Podobně jako Adelung usiluje Campe o co nejrozsáhlejší německý slovník, který by shromáždil veškeré bohatství tohoto jazyka. Důležité místo tu mají i nová slova. Campe si je vědom obrovských slovotvorných možností v němčině: „*Unsere Sprache ist nämlich, vor allem andern, auch zugleich so unendlich fruchtbar, so vielfach fähig, aus jedem bekannten Worte (bald durch Zusammensetzungen, bald durch ihre Ableitungsmittel) ein bis jetzt noch unbekanntes Wort zu gebären...daß jede Leipziger Ostermesse in allen den Tausenden neuer Schriften ... jedesmahl wieder ein paar tausend neue Wörter mitbringt*“ (2, 1807, s. 9).

Nápadné je proto v tomto díle velké množství kompozit, starých i nově vytvořených. Co se týče struktury slovníku, neliší se tato nijak zvlášť od Adelungovy. Jak již bylo uvedeno výše, z Adelungova díla Campe nepopíratelně vychází a pouze v některých bodech ho doplňuje. Z jazykovědného hlediska nepřinesl Campeho slovník žádné podstatné změny. Je zde ale obzvláště patrný vliv osvícenské záliby v systému. Campe vypracoval důmyslný řád, podle kterého označoval slova ne zcela běžně užívaná do čtrnácti tříd: př. slova zastaralá, ale od uznávaných spisovatelů opět obnovená, nová slova ještě nezaběhlá (*folgerecht, Lehrgang*), nová slova, dále slova, která Campe osobně vytvořil překladem z cizího jazyka (*Stelldichein* pro francouzské rendezvous) apod. Aby byl lexikon dostupný všem a umožnil tak v souladu se soudobými kulturně-sociálními požadavky přístup ke vzdělávání i laikům, radil Campe hesla nikoliv podle původu a příbuznosti, nýbrž striktně alfabetycky, a proto ani on – řečeno slovy moderní lingvistiky – nehnízduje.

Campeho obsáhlý slovník reagoval stejně jako Adelungův na lexikografické snahy kodifikovat německý jazyk a dosáhl v tomto ohledu výjimečného postavení.

Johann August Eberhard

Eberhard vydal ve své době unikátní synonymní slovník *Versuch einer allgemeinen deutschen Synonymik* (1795 – 1802), který svým rozsahem a strukturou znamenal vrchol synonymní lexikografie. Eberhard vycházel z předpokladu, že bohatství jazyka spočívá v tom, kolik zná slov pro daný předmět či pojem. Snažil se v racionalisticky-osvícenském duchu přesně odlišit význam jednotlivých synonym a popsat jejich vzájemné vztahy. Při sestavování slovníku došel k závěru, že mnoho slov vyjadřuje tak křehké myšlenky, že je člověk sice intuitivně vnímá, ale jen těžko se slovně postihují.

Podle Eberharda slouží schopnost rozlišení synonym k rozvíjení jazykových znalostí a tím, v souladu s Humboldtovou teorií, k dokonalejšímu myšlení a lepšímu poznání světa. Podrobné rozlišení synonymních výrazů nám zprostředkuje přesný význam věcí a jevů, které tato slova označují. Dále má tento výklad zabránit omylům, plynoucím z chybné záměny výrazů, jako např. v náboženství nebo v politice. Na rozdíl od Adelunga a Campeho není jeho slovník určen pro praktické užívání, ale je koncipován jako slovník filosoficko-kritický.

Menší *Synonymisches Handwörterbuch der deutschen Sprache* od téhož autora je už určen všem, kdo si chtějí pomoci jazyka bystřit rozum a chtějí správně užívat významově blízké výrazy. Eberhard tvrdí, že studium jazyka, je-li vedeno ve filosofickém duchu, pomůže zdokonalit myšlení a rozvíjet rozumové schopnosti. Podle autora se každý musí na cestě za pravdou naučit používat rozum. Ke správnému užívání rozumu napomáhá zkoumání a pochopení rozdílů jednotlivých synonym. Cvičit se v takové dovednosti také zlepšuje důvtip. V tomto směru tedy považuje Eberhard synonymiku za velmi užitečnou. „*Ein vollständiges Wörterbuch wird also der beste Maasstab des Verstandes einer ganzen Nation seyn; so wie der Grad ihres Scharfsinns insonderheit in ihrer vollständigsten Synonymik sichtbar werden müsste*“ (4, 1845, s. 9).

Kromě výše jmenované priority – tříbení rozumu –, kterou studium synonym garantuje, zmiňuje Eberhard ještě dvě další výhody. Jednou z nich je umění snadně a korektně se vyjadřovat, neboť volba správného výrazu dodá jak mluvenému projevu, tak psanému textu patřičný půvab. Konečně je existence slovníku synonym podstatnou výhodou pro cizince, kteří se učí německy a potřebují znát vzájemný vztah určitých významově příbuzných slov.

Závěr

Vliv osvícenské filozofie se pozitivně projevil i v oblasti lexikografie. Pozornost se věnuje národním jazykům a jejich jednojazyčným slovníkům. V Německu si lingvisté uvědomují potřebu obsáhlého slovníku, který by kodifikoval současný jazyk, zaznamenal jeho bohatství, vysvětlil významy jednotlivých slov a objasnil jejich původ. K předním lexikografům této doby se řadí J. Ch. Adelung a J. H. Campe. V jejich rozsáhlých lexikonech se projevuje vliv osvícenství a jeho záliby v systému. Slovníky jsou po této stránce důmyslně propracovány. Hesla jsou řazena abecedně a v rámci výkladu jednotlivých výrazů se postupuje od původního významu k významům přeneseným, podle Adelungových slov „*der Sache gemäß*“. Pro vysvětlení významu se užívá jednoduchých parafrází a správné užití je dokládáno příklady.

V duchu osvícenské filozofie jsou slovníky určeny všem, nejen odborníkům, a jejich cílem je kromě zachycení, kodifikace a obohacení současné slovní zásoby poučit čtenáře. Právě k tomu slouží parafráze, objasňující nejen význam, ale i etymologický původ jednotlivých slov. I zde se tedy projevuje osvícenská tendence vzdělávat široké vrstvy. Racionalistický přístup je nejvíce patrný u Eberhardova slovníku synonym. Celou předmluvou prostupuje myšlenka o bezprostřední vazbě jazyka na rozum. Eberhard klade velký důraz na racionální obsah slova. Precizní vysvětlení a rozlišení jednotlivých synonym má za účel správné pochopení a užívání jednotlivých výrazů, především ale je pomůckou při bystření rozumu a cvičení důvtipu. Protože

rozum je důležitý při poznávání pravdy a studium jazyka pro zdokonalování rozumu a myšlení, má funkce jazyka v poznávacím procesu významnou pozici. Důkladný slovník vnímá Eberhard jako „nejlepší měřítko rozumu celého národa“. Kdo se naučí rozlišovat a správně užívat jazykový potenciál (konkrétně například jednotlivá synonyma), dokáže korektně a s půvabem formulovat myšlenky a navíc dosáhne zdokonalení rozumových schopností.

Seznam citované literatury

1. ADELUNG, J. CH. 1808. *Grammatisch-kritisches Wörterbuch der Hochdeutschen Mundart*. Band I – IV. Leipzig 1793 – 1801, 2. Auflage.
2. CAMPE, J. H. 1807. *Wörterbuch der Deutschen Sprache*. Band I – V. Braunschweig 1807 – 1811.
3. ČERNÝ, J. 1996. *Dějiny lingvistiky*. Praha: Votobia, s. 77. ISBN 80-85885-96-4.
4. EBERHARD, J. A. 1845. *Synonymisches Handwörterbuch der deutschen Sprache*. Berlin.

Kontakt

Lenka Kalousková

Vysoká škola ekonomická

Katedra nemeckého jazyka

Náměstie W. Churchilla 4, 130 67 Praha

Česká republika

Email: lenka.kalouskova@vse.cz